

УДК 821.161.3.09

Микола Мішчанчук

ТРЫЛОГІЯ КАСТУСЯ АКУЛЫ „ГАРАВАТКА” Ў КАНТЭКСЦЕ ЛІТАРАТУРЫ ПРА ЗАХАВАННЕ РОДНЫХ КАРАНЁЎ

В статье рассматривается проблема сохранения национальной самобытности белорусского народа на примерах творчества Кастуся Акулы – писателя-эмигранта, автора романной трилогии „Гореватка”. Трилогия непризнанного в метрополии автора поставлена в контекст литературы Беларуси и соседних с ней стран на тему о Родине, об истоках национального менталитета, путях его сохранения в экстремальных условиях.

Ключевые слова: родина, национальный менталитет, пафос, самобытность народа, духовность.

Мішчанчук М. Трылогія Кастуся Акулы „Гореватка” в контексті літаратуры при зберіганні різних коренів. У статті розглядається проблема зберігання національної самобутності білоруського народу на прикладах творчості Кастуся Акулы – письменника-емігранта, автора романтичної трилогії „Гореватка”. Трилогія невизнаного в метрополії автора поставлена в контекст літератури Білорусі й сусідніх із нею країн про Батьківщину, про витoki національного менталітету, шляхи його збереження в екстремальних умовах.

Ключові слова: батьківщина, національний менталітет, пафос, самобутність народу, духовність.

Mishchanchuk M. Trilogy of Katusya of Shark „Garavatka” in the context of literature at hide domestic punishments. The article is devoted to the problem of national identity in literary heritage of Kastus Akula – a Belarusian emigrant writer, the author of the trilogy „Gorevatka”. The trilogy of the non-acknowledged in the metropolis author is analyzed in the context of Belarusian literature and the literature of the neighbouring countries. The major aspects on which the research is based are motherland, national mentality, the ways of preserving it in extreme circumstances.

Key words: family, national mentality, fervor, samobytnost' naroda, dukhovnost'.

Тэма Радзімы – малой і вялікай – шматаспектная, вызначальная для многіх літаратур свету. Першаснасць яе ў слоўным і іншых відах мастацтва прадвызначана ўжо сэнсавым кодам, закладзеным у словах *род, родны*, расшыфроўка, інтэрпрэтацыя якога сталася (і з’яўляецца дагэтуль) галоўнай задачай многіх вядомых і невядомых аўтараў. Агульны тон мастацтву ўсходнеславянскаму на адзначаную тэму быў

зададзены ў старажытныя часы, тады, калі стваралася знакамітае „Слова аб паходзе Ігаравым” з яго праніклівымі радкамі пра зямлю, пакінутую за ўзгоркамі („О Руская земле, уже за шеломенемъ еси!”), дарэчы, паўторанымі двойчы, з „залатым словам” смутку і журбы вялікага кіеўскага князя Святаслава пра страчаную былую славу і веліч, пра неблагачыннасць і нават злачыннасць заўчаснага паходу князя Ігара на полаўцаў: „О, моя сыновчя, Игорю и Всеволоде! Рано еста начала Половецкую землю мечи цвѣмети а сѣбе славы искати; нѣ нечестно одолѣсте, нечестно бо кровь поганую пролияте” [1, 70]. Акадэмік Д. С. Ліхачоў пранікнёна і дакладна вызначыў дамінантны пафас старарускай літаратуры як патрыятычны: «Аўтар „Слова” адчувае сябе маючым уладу, як адчувалі сябе ўладарамі і ўсе наступныя рускія пісьменнікі. Мы пазнаем у „Слове” выдатны гераічны дух усёй далейшай рускай літаратуры, высокае ўсведамленне сваёй адказнасці, свайго пісьменніцкага прызначэння, свайго грамадзянскага абавязку. Ён гаворыць як роўны з усімі, патрабуе, а не вымольвае. Голас яго ўзнімаецца да выкрывальніцкага пафасу. Ёсць нешта прарочае ў яго выкрыцці. Сутнасць гэтага твора – заклік рускіх князёў да яднання перад нашэсцем мангольскага войска» [2, 8].

Следам за „Словам аб паходзе Ігаравым” з’явіцца яшчэ адно бліскучае пацверджанне дамінантнай ролі тэмы Радзімы вялікай як неацэннай каштоўнасці, крыніцы дабра, натхнення, прыгажосці, „пачатку ўсіх пачаткаў” – „Слова аб пагібелі Рускай зямлі”, блізкае, ледзь не сінанімічнае (а каб было закончана, дык і цалкам сінанімічнае) выдатнаму помніку па многіх – зместавых, жанравых, міні-вобразных, рытміка-інтанацыйных і іншых – параметрах. З’явіліся два словы – плачы і словы – оды з інтэрвалам у якое стагоддзе і запачаткавалі лірычны стыль пачатак раскрыцця тэмы Радзімы ў усходнеславянскіх (блізкіх да польскай, ірландскай, маладых скандынаўскіх – дастаткова прыгадаць „Калевалу”) літаратурах. У пацверджанне выказанай думкі прывядзем урывак з скандынаўскага эпасу ў перакладзе беларускага паэта-эмігранта Алеся Салаўя (сапр. Альфрэд Радзюк) пад назвай «Перачытваючы „Калевалу”»: „Колькі праліта слязінкаў маім шматгартным народам! Самы вялікшы мудрэц палічыць іх ня ўзмог бы ніколі. Пэўна, няма тэй мясьцінкі, якая б тых сьлёзаў ня знала, рэчкі свае іх забралі і моры чужыя схавалі. Іх я на нітку радкоў наніжу, настаўляю у словы – пэрламі будуць яны і паэзіі

лепшым набыткам. Кожны агенчык іх зьзяння і пэрлінкі кожнай багацьце – шчасьце і гора маіх і сясьцёр, і братоў аднакроўных” [3, 32].

Лірызацыя тэмы Радзімы вялікай адчувальная ў нацыянальных літаратурах тых народаў, якія змагаліся (а то і зараз змагаюцца) за захаванне сваіх каранёў, „выйсця крыніц”, як выкажацца важна і паэтычна ўзнёсла сын Беларусі і ў адначасе выхаванец братняй Украіны Уладзімір Караткевіч, які даў такі падзагалавак першай частцы раманнай дылогіі „Каласы пад сярпом тваім”.

Многія мастакі слова будуць працаваць менавіта ў падобным кірунку, прыгадваючы (свядома ці падсвядома) скарынаўскі заповіт берагчы свой край, сваё гняздо, называючы яго па-рознаму, пераводзячы размову ў аповед публіцыстычна-рытарычны, як Пятрусь Броўка („Гэта наша зямля, гэта наша Радзіма. // Дзень высокі, як сонца, шугае над ёй”), ці – што часцей – у шчымліва-журботны план, падобна Рыгору Барадуліну, для якога родны край вымройваецца ў іпастасях „матчынай калыскі”, коласу, што „рунее, красуе, наліваецца”, сцежкі, шматкроць змеранай басанож у дзяцінстве. Раз-пораз светлы вобраз малой-вялікай Радзімы зацемрываецца трагічнымі падзеямі і прабіваецца праз іх яшчэ больш ачышчаным, зіхоткім сэнсам. Асабліва выразны эфект успрымання Радзімы праз павелічальнае шкло болю, трылогі, адчаю ў сувязі з яе стратай (рэальнай ці верагоднай) дзейнічае ў паэзіі і найперш у творчасці тых аўтараў – беларускіх, рускіх, замежных, – што перажылі сацыяльна-грамадскія катаклізмы, аказаліся ў абставінах ганьбавання вечных каштоўнасцей і выпрацоўкі новых, да якіх не хінуцца ні іх сэрца, ні іх розум. У такой сітуацыі апынуліся ў гады вайны 1941–1945 гадоў Пімен Панчанка – аўтар пранізліва-балючых вершаў „Кожны з нас прыпасае Радзімы куток” з радкамі пра тое, як абпалены полымем вайны на яго малой радзіме клён „Грэў на сонцы свае абгарэлыя рукі”, і „Краіна мая”, наскрозь прасякнутага плачам па роднай старонцы з гаючай вадой у прыдарожным ручаі, што „сладзей за мёд”, у якім вобраз Радзімы асацыіруецца не толькі з вобразамі Маці, Каханай – прыгадаем А. Блока, – а і з вобразамі радасці і песні – „радасць мая, песня мая маладая”. Аркадзь Куляшоў баладамі „Над брацкай магілай”, „Віцебская махорка”, „Ліст з палону”, лірычнымі адступленнямі з паэмаў „Сцяг брыгады”, „Прыгоды цымбал”, іншымі творамі выдыхнуў свой боль-жальбу па страчанай на час і адваяванай у ворага

Беларусі, максімальна скандэнсаваў шматгранныя пачуцці ў выразных метафарах і параўнаннях, паралелізмах: „Бо чакае ратунку // Заняволеная зямля, // Нашых прагнучы // Пацалункаў”.

Найбольшай блізкасцю да „Слова аб палку Ігаравым”, калі мець на ўвазе разгортванне матыву плачу па занядбаных каштоўнасцях, крыніцай якіх была Радзіма, як і да „Слова аб пагібелі Рускай зямлі”, характарызуецца беларуская паэзія замежжа, прадстаўленая пакуль не да канца прызнанымі на Радзіме па шэрагу прычын сапраўднымі класікамі прыгожага пісьменства Наталляй Арсенневай, Масеем Сяднёвым, Рыгорам Крушынам, Алесем Салаўём, таленавітым паэтам Уладзімірам Клішэвічам. Матыў страчанай Радзімы разгортваецца ў іх творчасці і па гарызанталі, і па вертыкалі, дасягае максімальнага парогу болю, павязваецца істужкай шчырага, адкрытага самадакарання, выкрышталізоўваецца ў афарыстычныя, шматсэнсоўныя, што выклікаюць шэраг няпростых для ўразумення асацыяцый, назвы кніг, вершаў: „Між берагамі” – зборнік выбраных твораў першай аўтаркі з названых, выдадзены ў ЗША ў 1979 г.; „Патушаныя зоры” – элегічная назва сэнсава-дамінантнага зборніка Масея Сяднёва і не менш элегічная, з адценнем непрыхаванага суму назва яго санета – „Лебедзь у палонцы”; пад характарыстычнай назвай „Кантата самотных” выдаў на суд чытачоў сваю паэму Рыгор Крушына, павязаную гаротнымі, выпакутаванымі радкамі выгнанніка, – „Самотай сэрца халадзее”, „Нас безліч вырасла самотных”. Вобраз краіны-браначкі (Багдановічава інтэрпрэтацыя) набывае ў творчасці паэтаў-эмігрантаў трагедыйныя рысы, канкрэтызуецца сімваламі „сіняга аскелка”, „шыпшынай дзіды” (Н. Арсеннева), разбуранай хаты, у якой укрыжавалі Хрыста, Маці, „якую каты ў каземаце // Мардуюць, рэжуць на кускаі” (Р. Крушына). Вобразы ж сыноў і дачок, што пакінулі Радзіму прымусова, паўстаюць у творчасці прадстаўнікоў беларускай дыяспары то ў абліччы чорных лебедзяў, якія імкнуцца насустрач сваім белым братам і гінуць у акіянскіх глыбінях, то ў іпастасях бесхацінца-сцягача і вечнага „раба на чужыне”, „перадсмяротнага апошняга крыку” якога ніхто не чуе ў „духовай Сахары” (Ул. Клішэвіч).

Матыў болю па Радзіме менавіта ў творчасці Уладзіміра Клішэвіча атрымлівае як бы лагічнае завяршэнне, прамаўляецца вуснамі чалавека, які *страціў усё і апынуўся ў тупіковай сітуацыі*:

Хочаш, плач ці душыся ад смеху –

*Не уцячэш ад праклятай бяды.
На апошні паўстанак заехаў,
Болей ехаць няма куды.*

*Ад утомы і коні сталі.
Хмары, цемра, няма дарог.
Глянуў я ў туманныя далі,
Камень цяжка на сэрца лёг [5, 276].*

Дарэчы, выйсце на падобнае трагедыйнае раскрыццё тэмы Беларусі, яе лёсу і лёсу яе сыноў рабілі ў 20-я гады мінулага стагоддзя паэты метраполіі Язэп Пушча, Уладзімір Дубоўка, Уладзімір Жылка ды іншыя, якія востра перажывалі яе раскрыжаванне на перасячэнні ўсходне-заходніх дарог, прадстаўлялі „сваю старонку родную” (Янка Купала) у абліччы дзікай ружы шыпшыны, прасякваліся думкамі пра ўзмацненне супрацьстаяння змрочным абставінам. Пазней, у другой палове ХХ стагоддзя, у набат трывогі пра магчымую страту Радзімы забілі паэты метраполіі Уладзімір Караткевіч, Рыгор Барадулін, Васіль Зуёнак. Суровым папярэджаннем народу, які можа зліквідаваць сябе, сваю культуру, мову, сваю даўнюю слаўную гісторыю, прагучала пытанне паэта, перакладчыка, крытыка, навукоўца Ніла Гілевіча „Ці дойдзем мы да Беларусі?”

У рускай літаратуры тэма аднаўлення і захавання родных каранёў на поўны голас прагучала прыкладна ў XV–XVII стагоддзях, калі закончыўся перыяд фармавання народнасці. У XVIII стагоддзі дзяржава ўжо квітнела: у шмат разоў пашырыліся яе абсягі, малыя народы былі скораныя, нацыянальная культура сфармавалася, мова – таксама. Прыгадаем хоць бы фанвізінскага „Недарастка”, камедыю, мове герояў якой – шматфарбнай і яскравай – можа пазайздросціць і той-сёй з сучаснікаў. У XIX стагоддзі, калі палякі змагаліся за свабоду разам з іншымі народамі Еўропы, а беларусы толькі пачалі пераадольваць комплекс жыхароў Паўночна-Заходняга краю і вылучылі з свайго асяроддзя Беларускага Дудара В. Дуніна-Марцінкевіча і свядомага змагара за нацыянальнае выжыванне Францішка Багушэвіча, Расія квітнела. Донарства малых народаў (М. В. Гогаль – з Украіны, род Я. А. Баратынскага – з Валыншчыны, яшчэ раней Сімяён Полацкі з Беларусі) пайшло ёй на карысць. Тэма Радзімы, захавання каранёў адыходзіць на другі ці нават трэці план, а на першым аказваюцца тэмы маральнага, духоўнага характару. Пераканальным доказам

справядлівасці сказанага можа быць творчасць Фёдара Дастаеўскага (дарэчы, радавод якога пачынаўся на беларускім Палессі, у цяперашнім Іванаўскім раёне Брэстчыны). У пачатку ХХ стагоддзя, калі пачаўся актыўны працэс самапазнання і адраджэння на Беларусі, рускія літаратары, за выключэннем хіба што А. Блока, І. Буніна, Ул. Хадасевіча ды іншых нямногіх аўтараў, захапіліся фармальным эксперыментам, адмежаваліся ад патрыятычнай тэматыкі. А беларускія – Янка Купала, Якуб Колас, Максім Багдановіч, Цётка, Максім Гарэцкі, Змітрок Бядуля, іншыя – узялі тэму Радзімы і яе лёсу на шчыт, баранілі, як маглі, краіну-браначку, старонку родную ад чужаземнай навалы, клікалі яе народ адваяваць права „людзьмі звацца”. Такім жа, падобным да беларускага, шляхам ішла і ўкраінская літаратура, імкнучыся выказацца на ўвесь голас пра тое, што мацірадіма ў людзей адна, што яе прыгажосць вечная.

І толькі ў канцы 50-х – 90-я гады ХХ стагоддзя рускія літаратары спахапіліся і ўсвядомілі, што забыліся на заветы аўтара „Слова аб паходзе Ігаравым” – шанавец і берагчы Радзіму. Адсюль прыярытэтнасць вясковай тэматыкі вяртання да вытокаў, элегізм твораў Л. Ляонава, смех праз слёзы В. Шукшына, нарадалюбства В. Бялова, лірызм У. Салавухіна, вяртанне да вытокаў В. Мажаева і г. д.

Такім чынам, інтэрпрэтацыя тэмы „роднага карэння” (менавіта такую назву мае адно з ранніх апавяданняў Максіма Гарэцкага) цалкам залежала і залежыць зараз ад сацыяльна-палітычных, грамадскіх абставінаў, ад становішча той ці іншай краіны ў свеце, *ад ступені нацыянальнай самасвядомасці ў пэўны гістарычны перыяд*.

Да прыкладу, пагроза страты нацыянальных каштоўнасцяў на сучасным этапе ў Беларусі сталася прычынай актывізацыі мастакоў слова, фарбы, якія стварылі шэраг яскравых твораў пра шматпакутную гісторыю народа (прытчападобная проза Васіля Быкава, кніга Янкі Сіпакова „Тыя, што ідуць”, малітоўныя вершы Пімена Панчанкі, Максіма Танка, Рыгора Барадуліна, п’есы на гістарычную тэматыку А. Дударова, А. Петрашкевіча, С. Кавалёва і інш.). Павысілася цікавасць грамадскасці да адраджэнскіх твораў Янкі Купалы перыяду 1918–1920-х гадоў, да паэм Якуба Коласа „Новая зямля” і „Сымон-музыка”. Прызнаны актыўным адраджэнцам Максім Гарэцкі.

Падобна паэтам, Кузьма Чорны ў сваіх ранніх апавяданнях паэтызуе вялікую і малую Радзіму, застаецца на гэтай самай хвалі і ў

раманах „Пошукі будучыні” (дастаткова прыгадаць сцэну вяртання Няміры з палону дадому, да дачушкі Волечкі), “Вялікі дзень”, “Млечны шлях”. Тэма самазахавання Беларусі і беларусаў раскрыта шырока, праз сістэму вобразаў (Міця Корсак, яго бацька Улас, сястра Алеся, Чэся, Імполь і інш.) у тэтралогіі В. Адамчыка „Чужая бацькаўшчына”, „Год нулявы”, „І скажа той, хто „народзіцца”, „Голас крыві брата твайго”. Прытчападобна раскрываў тэму Васіль Быкаў у сваіх апошніх творах. Але толькі Кастусь Акула у сваёй трылогіі „Гараватка” змог абраць такі ракурс яе раскрыцця, які аказаўся недаступны літаратуры метраполіі. Нават Янку Купалу, які (што асабліва відаць на вершах 1915–1922 гадоў і трагікамедыі „Тутэйшыя”) бачыў прычыны страты родных каранёў як знешнія – працэс паланізацыі і русіфікацыі, так і „ўнутраныя”, што залежалі ад паводзінаў саміх беларусаў, ад іх жыццёвай пазіцыі. У п’есе „Тутэйшыя” Прарок нацыі паказаў, як людзі, што спакон веку ганарыліся адметнасцю свайго менталітэту, у экстрэмальных умовах адстойвалі сваю прыналежнасць да роднай зямлі, бацькаўшчыны, прыкрываючыся імем „тутэйшы”, выракаюцца роднага, старадаўняга, бацькоўскага і ў асобе Мікіты Зносака ператвараюцца ў „русацяпаў”, „дэгенератаў” (ацэнка свядомага беларуса Янкі Здольніка), а ў асобах Усходняга і Заходняга вучоных (як і Мікіта Зносак, беларусаў, тутэйшых) у свядомых ідэолагаў палітыкі суседніх, больш магутных, чым Беларусь, дзяржаў. Але пры ўсёй поўнамаштабнасці раскрыцця праблемы, Янка Купала не змог раскрыць унутраныя механізмы разбеларушчвання беларусаў, сапраўдны трагізм гэтай сітуацыі, працэс высякання родных каранёў. Яго інтэрпрэтацыя палягае ці ў выразна палітычным (публіцыстыка, грамадзянская лірыка), ці ў трагікамедыйным (п’еса „Тутэйшыя”, іранічныя вершы) рэчышчах. І ўсё ж менавіта Купалаў погляд на праблему захавання родных каранёў найбліжэйшы Кастусю Акулу.

Раманная трылогія „Гараватка” складаецца з трох кніг: „Дзярлівая птушка” – яе першая частка, „Закрываўленае сонца” – частка другая і „Беларусы, вас чакае зямля” – частка трэцяя. Усе яны выйшлі ў Таронта, у выдавецтве „Пагоня”, створаным аўтарам, адпаведна ў 1965, 1974 і 1981 гадах. Раманы маюць несумненную дакументальную і аўтабіяграфічную аснову: аўтар паказвае жыццё вёскі ў перыяд польскай, затым бальшавіцкай і, нарэшце, гітлераўскай акупацыі,

разгортвае як шырокія, панарамныя, эпічныя карціны народнага жыцця, найперш звязаныя з войнамі, так і бытавыя, сямейныя, туга завязвае вузел як палітычных і філасофскіх пытанняў (народ, нацыя, гісторыя, Радзіма і бесхацінства, народ і ўлада, народ і вайна, чалавек і зямля), так і сямейна-бытавых (каханне маладых людзей, узаемаадносіны бацькоў і дзяцей, праца селяніна і яе кошт, маральнасць і амаральнасць узаемаадносін паміж людзьмі розных веравызнанняў і г. д.). У повязі агульнага і прыватнага, агульнанароднага і суб'ектыўна-асабовага і заключаецца сіла раманаў, іх адметнасць.

На старонках усіх трох кніг мы прасочваем лёс сям'і Бахмачоў – Пракопа, яго жонкі Алены, забітай наглядчыкам панскага лесу Бжончыкам за назбіраныя ягады, Янука – пастушка-найміта, а затым дэлегата з'езду беларусаў свету ў Мінску, яго брата Міколы, які з-за калецтва не ўдзельнічае ў пазахатнім ды пазагаспадарчым жыцці. Гэта лёс сям'і Качаноў, можа, тыпізаваны, дамаляваны фантазіяй. Што гэта так, можна лёгка пераканацца, параўнаўшы біяграфію Кастуся Акулы (Алеся Качана) і сцэны раманаў – вучоба ў Віленскай беларускай гімназіі, турма, школа афіцэраў і г. д. І пейзаж, і вобраз дуба Архіпа пасярод грудка зямлі, празванага Гараваткай, таксама маюць рэальную аснову.

Нацыянальная ідэя – вось што прываблівае аўтара. Гэта яго трывожыць, гэта яго непакоіць больш за ўсё. Ён лічыць, што тэма нацыянальнага самазахавання родных карэнняў народа невычэрпная, да гэтага часу слаба пачапая. Падобную сваю захопленасць, ад якой і галоўная думка трылогіі, ён таксама раскрывае ў прадмове да „Дзярлівай птушкі” „Ад аўтара”: „Працэс падсякання чужнікамі нашых народных карэнняў, устойлівасць і рост гэтых карэнняў, цяжкое змаганне з чужой навалай – тэма вялікая, удзячная й цікавая. Яна даўно кліча да працоўнага варштату творцаў беларускае культуры” [6, 7].

Аднак у адрозненне ад савецкіх пісьменнікаў, у тым ліку незабыўных Гарэцкага, Коласа, Купалы, Чорнага, Мележа, Адамчыка, Кастусь Акула ў нацыянальнай тэме выбірае свой ракурс – яго найперш цікавіць *сам працэс падсякання* каранёў народнага жыцця, прыёмы і метады, якімі чужынцы дабіваліся сваіх мэтаў: „Вырадкаі, што ёсць у кожным грамадстве й народзе, быццам тая буза на чыстай крынічнай вадзе, засьмечваюць народны арганізм. Калі-ж

чужая ўлада намагаецца падпарадкаваць гэты арганізм шляхам разлажэння, нікчэмнікі гэтыя становяцца шкоднымі й ненажэрнымі бацыламі, упіваюцца ў жывую мякаць народнага цела, ідуць на здраду сваім і на службу ворагам. Калі прыгадаеш, што за пананваньне над нашым народам вось ужо доўгі час змагаліся дзве ці тры варожыя сілы, усьведаміш лёгка, чаму гэтыя вырадкі-нішчэмнікі былі ў вялікім спросе” [6, 7]. Ніхто з беларускіх пісьменнікаў, што жывуць на Радзіме, на першую пазіцыю не паставіў рэалізацыю падобнай задачы, не адважыўся назваць усіх акупантаў акупантамі, а здрайцаў – здрайцамі.

Для Кастуся Акулы аднолькава ненавісныя захопнікі – палякі, рускія і немцы. У кожнай з трох частак – яны нібыта гаспадары на нашых землях і па-свойму, то больш-менш інтэлігентна, баючыся, што не здужаюць, не перамогуць ні фізічна, ні духоўна (палякі), то напорліва, агрэсіўна, безаглядна, прыкрываючыся дэмагагічнымі фразамі пра калгасны рай і скупліваючы ўсё крамае (бальшавікі, „маскалі”), то разам агнём-мячом і пранікам дзейнічаючы – заклікаючы народ да працы на сваёй зямлі, да парадку і паслушэнства панямецку (гітлераўцы, фашысты).

Паглядзім, як рэалізуецца згаданая ідэя ў аналагічных сцэнах з трох частак трылогіі: польская ўлада выходзіць Бахмача Пракопа – селяніна, які не хоча скарыцца, на ўсё мае сваю думку, да таго ж перажывае страту цяжарнай жонкі за нізавошта – назбіраную ў панскім лесе маліну; сустрэча Чырвонай Арміі-вызваліцельніцы, што вылілася ў забойства невінаватай актывісткі; Янук Бахмач толькі што выйшаў з турмы і назірае сцэну – мітынг першага выпуску беларускіх афіцэраў. Тры сцэны, тры выпадкі, тры эпізоды, а думка адна і тая ж – чужынцы дыктуюць сваю волю народу, стараюцца зламаць яго сілаю, зброяю.

Выпадак першы... На душы ў чалавека криваточыць: толькі-толькі забілі два жыцці, закрылі свет чалавеку. Прымусілі падпісаць паперу пра невінаватасць Бжончыка – панскага цівуна, пра тое, што смерць жонкі – няшчасны выпадак. Спакойна спіць святар Абухаў, што не даў згоду адпяваць нябожчыцу па вельмі простае прычыне – няма ў Пракопа Бахмача двух запатрабаваных пудоў жыта. Пракопу не да сну. Ужо не раз мільгануў у яго вачах і свядомасці вобраз „дзярлівай птушкі” – сімвалу ўлады польскай. І вось гэтаму і так

знерваванаму чалавеку падкідаюць бальшавіцкія лістоўкі, арыштоўваюць і па-садысцку збіваюць у пастарунку. Не шкадуе кулакоў „служка закона” недавук і неданосак у маральных адносінах Адаць Лазінскі – па блаце ўзяты на службу: „*І любаваліся дзецюковы рукі кожнай часткай Пракопава цела. Парабілі яны крывавыя пісягі на сялянскай спіне, сінякі на твары, пухліны пад пятамі*”, „*А цяжкі стогн так шчодро саладзіў Адасяву душу*” [6, 167]. Не выпадкова і самі сяляне, і аўтар твора надзяляюць не раз эпітэтам „дзярлівая” і птушку – герб, і саму польскую ўладу. „Дзярлівая ўлада” – падумалася і Пракопу Бахмачу. Улада, якая пазбавіла людзей правоў хадзіць у лес, мець зямлі па патрэбе, адстаяць сваё права звацца беларусамі. Яна пазбавіла б іх права дыхаць паветрам, ды гэтага зрабіць немагчыма.

Новую ўладу людзі чакаюць з трывогай. Пераважная большасць людзей, працаўнікі-сяляне. А чаго ім, здавалася, трывожыцца? Прыносяць на танкавай брані русагаловыя браты вызваленне. Улада ж працоўная. Няўжо яна будзе такой сама дзярлівай, як і ранейшая? Хай бы хваляваліся ды перажывалі паны і падпанкі, асаднікі Лазінскі, Паўлоўскі, іх памагатыя? Аднак у рамане „Закрываўленае сонца” спрацоўвае не традыцыйная ідэя „вызвалення”, а ідэя далейшага заняволення, далейшых стратаў маральнасці, духоўнасці, падсякання каранёў пры новай уладзе. Калі першая была „дзярлівай”, то тая, што за ёй прыйшла, – ужо крывавае, чырвоная. І сустракаюць яе далёка не лепшыя сыны зрабаванага народа – Лявон Шпунт – дарожных спраў майстар, бабнік, і ягоны сябра Косцік Бурак, па мянушцы Сабакевіч, які толькі тым праславіўся ў Літоўцах (месца дзеяння, вёска ля ўзгорка Гараватка), што займеў добрага пса і гізаваў з ім па вёсцы, ды яшчэ ў „падпольшчыкі”-падбухторшчыкі падаўся. І як сустракаюць?! – Маштабна, па-бальшавіцку, з лозунгам, з хлебам-соллю, з помпаю – без гэтага ж нельга. Сцэне гэтай, у якой многае сцягваецца ў тугі вузел, папярэднічаў пейзаж – сімвалічны, яркі: „*Сьпелы верасень забяўляўся квольм павуціньнем, спавіў сярэбраныя ўзоры на бабках ярыны, аздабляў сувоямі тонкае пражы чубы кустоў на ўзлесьсі й іржышча азіміны*”; „на нівах сярпы дагрызалі апошнія хвасты ярыны”. Узнёслы і радасны настрой Бурака-Сабакевіча, у якога, гаворачы словамі макаёнаўскага Цярэшкі, аж ногі ў каленцах задрыжэлі, які аж трымціць, прадчуваючы хуткую змену падзей, свой узлёт і ўзвышэнне, калі спраўдзіць ён, рэалізуе пагрозы Пракопу Бахмачу, які

няветліва абышоўся з ім – няпрошаным начлежнікам у сваім гумне – „Ты яшчэ паскачаш у мяне як міленькі, калі нашы прыдуць” [7, 139]; „канчаўся нарэшце кашмарны час Косьціку, калі быў самым апошнім „нічэм”, ды нараджаўся дзянёчак сьветлы, калі тым доўгачаканым „всем” расьцьвіце і ўзбуйнее” [7, 10] – каментуе аўтар пачуцці свайго героя. Новая ўлада ў асобах Косціка і Лявона, Параскі Макатунішкі і Хведара Паваліцкага – гэта самаўлада, гэта вынік расшчэпу ў трывалым родзе беларусаў. Яна гатовая ўслужыцца з першых крокаў, а яе „актыўныя” прадстаўнікі-лідэры ў экстремальных умовах могуць падставіць любога пад кулі, прадаць, пакінуць у бядзе, схавацца. Што і робяць «рыцары» камуністычнай ідэі ў сцэне катавання Параскі адступаючымі палякамі. Бальшавіцкую „актывістку” з сям’і адзінокай змардаванай жанчыны расстрэльваюць і вешаюць ахоўнікі былой улады, а трое мужыкоў хаваюцца са стрэльбай, а затым рагочуць з таго, што адбылося. Новая ўлада так і будзе дзейнічаць – грэбці жар чужымі рукамі і чужымі ж рукамі хапаць каштаны з агню, прадаваць і купляць, крывадушнічаць, гаварыць узнёсла і высакапарна на пахаванні ёю ж загубленых душ і на мітынгах-святах па прычыне датаў календара.

I, нарэшце, трэцяя сцэна... Знясілены, як некалі бацька, турмою (за безбілетны праезд разам з мяшэчнікамі і спекулянтамі) пачынаючы паэт, нацыянальна свядомы юнак Янук Бахмач на цэнтральнай мінскай плошчы назірае свята выпуску беларускіх афіцэраў. Тут бы ўзрадавацца: Жыве Беларусь – жыве нацыянальна ідэя! Фармуецца свая, родная армія! А думкі ў галаве юнака нярадасныя: „А хто гэтыя людзі ў чорным? Патрыёты ці падонкі? Чым матываваліся яны, калі йшлі на службу? Няўжо-ж адным патрыятызмам? Які гэты патрыятызм?” [8, 235]. Гэта тыя, хто служаць пры немцах, каму яны даручылі праводзіць сваю палітыку, часткова нават перадалі ўладу. А самі немцы? Ці не апранулі яны маскі? Ці настолькі яны дурныя, каб зважаць на клопаты нейкіх там беларусаў – унь, уся Еўропа ў іх пад ботам. „Людзі ў масках”, – так падумаецца юнаку. А ўся гэта дзея, як і дзеі папярэдніх акупантаў, – дадамо мы са свайго боку, – маскарэд, удзельнікі якога, акрамя гледачоў-сумленнікаў, земляробаў ды кавалёў, занятыя толькі пераапрапаннем, зменаю дэкарацыі: „Ты ж ведаеш, што яны – гэта звычайныя смактуны, што павалілі твой народ і смокчуць-цягнуць зь яго асноўныя жыцьцёвыя сокі. Чаму яны

назваюць сябе тваймі прыцелямі? Пэўне-ж, гэта – людзі ў масках. Тыя самыя, што спалілі разам зь дзецьмі, жанчынамі й старымі Залатуху, Азарцы, Шабуні, што зьнішчылі сотні іншых Азарцоў” [8, 235].

Ідэя вынішчэння каранёў, нацыянальнай самасвядомасці чужакамі раскрываецца ў трылогіі ў шматлікіх іншых сцэнах, якія, бывае, складваюцца з асобных кавалачкаў, эпизодаў, „нарошчваюцца” ад старонкі да старонкі. У рамане „Закрываўленае сонца” стрыжнявымі падзеямі ці не з’яўляюцца падзеі выкрыцця новай улады, якая маскуецца пад дабрачыннасць і годнасць...

У школе збіраецца народ слухаць прамову нейкага высокага чына-камісара. Зала адпаведна падрыхтаваная – партрэты класікаў марксізма-ленінізма, прэзідыум, у якім красуецца старшыня камбеда Сымон Пятух „у чужой вопратцы і з „казінай ножкай у роце” [7, 71]. Адпаведна выпадку выступае камісар Маршалкаў – „пыхцеў, мяняўся ў твары, няўся, як жаба на корч, каб перадаць усе велічыні характару крамлёўскага гіганта (...) Грамада слухала, быццам заварожаная. На камісаравым лобе выступіў пот. Ад няспыннага мора слоў ці не перасох голас” [7, 75]. Пераканальна гаворыць камісар пра зямлю, якую перадзеляць і перададуць у карыстанне бедным па столькі, па колькі тыя захочуць узяць, пра калгасы, у якія добраахвотна пайшлі іх суседзі-браты з Усходняй Беларусі, пра самую гуманную народную савецкую ўладу. Так хораша гаварыў камісар, што Аксеня і Аўдоля наважыліся на ініцыятыву – паслаць Сталіну і яго намеснікам-памочнікам падарунак. Сабралі, запакавалі, перадалі ў раён – сваё самаробнае вышыванае палатно. І доўга чакалі адказу. І назалі камісару Маршалкаву – ці дайшоў падарунак па адрасе? Ды так, што той не вытрымаў... Запрасіў жанчын да сябе ў кабінет чэкіст, у якога „цёмна-рудыя вочы й маска-твар”, з „гладка выбрытым чэрапам”. І завёў іх той чалавек у пакой, і паказаў ім толькі вышываныя канцы – усё, што засталася ад іх палатна, і загадаў маўчаць, не разгалашваць „дзяржаўнай тайны”. І пайшлі бедныя жанчыны ў свае Літоўцы, несучы крыўду на балбатуна Маршалкава, словы якога – „Паслужыце прымерам жэншчынам усей рэспублікі”, – як стрэмкі, сядзелі ў іх галовах. Ці не паўтараецца тут тое вечнае някрасаўскае: „И пошли они, солнцем палимы, // Повторяя: „Суди его бог!”, // Разводя безнадежно руками,.. Так “спрацавала”, выстраліла яшчэ адна сцэна тры-

логіі – пра шальмаванне ўладаю народнай думкі і мары, пра яе ўменне мімікрыраваць, прыстасоўвацца да любых сітуацый.

Палітыка мімікрыі, двурушніцтва асабліва выразна выяўляецца ў другой і трэцяй частках трылогіі. У першай бяда была паўзучай, палякі – уладары „Усходніх Крэсаў” дзейнічалі ціхай сапай, асабліва не вытыркаліся; праз школку, праз дапамогу мясцовай шляхты, праз сваіх ксяндзоў, каталіцызм, па лініі асветы, паступова даводзячы ніжэйшасць беларусаў і беларускасці. Бальшавікі спачатку сіліліся таксама праводзіць свае ідэі на прымірэнчай глебе: народ не чапалі, надзялялі бедных зямлёй, а затым усё, што атрымалі людзі з надзелаў, выграблі ў дзяржаўную казну, абабралі іх як ліпку, ды яшчэ пад музыку, з лозунгамі, урачыста. А пасля пачалі заліваць крывёю неабсяжныя прасторы краіны-пакутніцы. Толькі пакінулі ў спадчыну курганы ды векавечныя дубы, падобныя Архіпу на Гараватцы, ды знямелую ад бяссілля і распачы душу. Следам за гэтымі чужакамі ішлі крыжаносцы ў фашысцкім, гітлераўскім адзенні. Ішлі як на парад, ды доўга маршыраваць не прыйшлося: яны, падобна папярэднікам, калі народ не скарыўся і нават узяўся за зброю, заняліся мімікрыяй: параздавалі зямлю і не перашкаджалі на ёй працаваць, адкрылі школку на роднай мове, дазволілі выданне газет і нацыянальную сімволіку і нават стварэнне нацыянальнага войска. Ды народу лягчэй ад таго, што мяняліся акупанты, не было – вось яшчэ адна цэнтральная думка трылогіі.

Шматгранна раскрываецца тэма захавання родных каранёў у беларускай літаратуры. Слоўнае мастацтва падпітвалася і падпітваецца ёю, як крыніца жывой вадой, а таму і квітнее, зіхаціць усімі колерамі вясёлкі... Радзіма ж у нас адна.

Літаратура

1. Хрестоматия по древней русской литературе.– М.: Просвещение, 1973.
2. Слово о полку Игореве.– Мн.: Нерей, 2001.
3. Салавей Алесь. Нятускная краса. Збор твораў.– Нью-Ёрк – Мэльбурн, 1982.
4. Туга на радзіме. Паэзія беларускай эміграцыі.– Мн.: Мастацкая літаратура, 1992.
5. Акула Кастусь. Гараватка: Кн. 1-я. Дзярлівая птушка.– Таронта: Пагоня, 1965.
6. Акула Кастусь. Гараватка: Кн. 2-я. Закрываўленае сонца.– Таронта: Пагоня, 1974.
7. Акула Кастусь. Гараватка: Кн. 3-я. Беларусы, вас чакае зямля.– Таронта: Пагоня, 1981.